

Uppdrag att stödja genomförandet av ANDTS- politiken

Delredovisning 2024

Denna publikation skyddas av upphovsrättslagen. Vid citat ska källan uppges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovspersonens tillstånd.

Publikationen finns som pdf på Socialstyrelsens webbplats. På begäran kan vi ta fram publikationen i ett alternativt format för personer med funktionsnedsättning. Skicka frågor om alternativa format till alternativaformat@socialstyrelsen.se.

Artikelnummer: 2024-4-9019

Publicerad: www.socialstyrelsen.se, april 2024

Förord

Det här är den tredje delredovisningen av Socialstyrelsens uppdrag att stödja genomförandet av politiken avseende alkohol, narkotika, dopning, tobak och nikotin samt spel om pengar 2021–2025. Delredovisningen innehåller en beskrivning av genomförda insatser till och med 2023, och riktar sig i första hand till Regeringskansliet (Socialdepartementet).

Projektledare för uppdraget är Maria Branting. Ansvarig enhetschef är Stina Hovmöller och ansvarig avdelningschef är Natalia Borg.

Olivia Wigzell
Generaldirektör
Socialstyrelsen

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	5
Socialstyrelsens uppdrag att stödja ANDTS-politiken	6
Det här är en delredovisning av ett flerårigt uppdrag	6
Uppdraget syftar till att stödja ANDTS-politikens mål.....	7
Myndigheten samverkar med flera aktörer	8
Uppföljning av genomförd verksamhet 2021–2022.....	10
Svårbedömd spridning av LVM-handboken.....	10
Den reviderade ASI-manualen har beställts och använts i utbildningar .	10
Flera har använt utbildnings-materialet om äldre och alkohol	11
Genomförd verksamhet 2023	13
Inom ramen för uppdraget har vi arbetat med sex delprojekt	13
Förslag från förstudie har tagits vidare för att stärka brukarinflytande .	13
Förstudie om LARO genomförts som grund för framtida uppföljning....	14
LARO-verksamheter samlats för att främja kunskap och jämlik vård.....	14
Planering av konferens om dopning har inletts för att sprida kunskap..	15
Utvärdering av riktlinjer kommer att beskriva vårdens kvalitet	15
Övrig verksamhet som berört ANDTS-området redovisas i bilaga	16
Bilaga 1. Exempel på övrig verksamhet inom ANDTS-området 2023.....	17

Sammanfattning

Det här är en delredovisning av ett flerårigt uppdrag som Socialstyrelsen har att stödja ANDTS-politiken, det vill säga politiken avseende alkohol, narkotika, dopning, tobak och nikotin samt spel om pengar. Uppdraget ska slutredovisas 2026. Syftet är att bidra till att stärka det förebyggande och främjande arbetet, att öka tillgången till vård och stöd av god kvalitet och att minska medicinska och sociala skador orsakade av ANDTS.

Under 2023 har myndigheten arbetat med sex delprojekt:

1. uppdatering av vägledning om brukarinflytande,
2. förstudie om uppföljning av LARO (läkemedelsassisterad behandling vid opioidberoende),
3. konferens riktad till LARO-verksamheter,
4. planering av en konferens om dopning,
5. utvärdering av de nationella riktlinjerna för vård och stöd vid missbruk och beroende, samt
6. en lägesbild för ANDTS-området.

De flesta av delprojekten bidrar främst till ANDTS-strategins mål 5, det vill säga tillgång till vård och stöd av god kvalitet, i form av en mer personcentrerad, säker, kunskapsbaserad, jämlik och tillgänglig vård och omsorg. Arbetet med uppföljning av LARO, lägesbild och utvärdering av riktlinjer kan bidra med kunskap som kan ligga till grund för insatser inom alla kvalitetsdimensioner.

Utöver dessa delprojekt har myndigheten också mycket annat pågående arbete som berör ANDTS-området och ANDTS-strategins olika mål och insatsområden. Det handlar bland annat om olika projekt för att skydda barn och unga från skadliga effekter av ANDTS, förebygga ANDTS-relaterad ohälsa hos barn och unga, samt att minska antalet personer som skadas eller dör på grund av sitt eget eller andras bruk.

Socialstyrelsens uppdrag att stödja ANDTS-politiken

Regeringen gav i april 2021 Socialstyrelsen i uppdrag att stödja genomförandet av den förnyade strategin för politiken avseende alkohol, narkotika, dopning, tobak och nikotin samt spel om pengar 2021–2025 (prop. 2020/21:132).¹ Inom ramen för uppdraget skulle Socialstyrelsen verka för ett effektivt och kunskapsbaserat arbete och i övrigt ta initiativ och utforma insatser utifrån de prioriteringar som myndigheten bedömer som angelägna för att uppnå strategins mål. Myndigheten skulle även bidra till det nationella uppföljningssystem med indikatorer som förvaltas av Folkhälsomyndigheten.

Den här redovisningen beskriver syfte och mål med uppdraget, hur samverkan har skett med andra aktörer och vilken verksamhet myndigheten har bedrivit inom ramen för uppdraget till och med 2023. Redovisningen innehåller också en översiktlig beskrivning av myndighetens övriga arbete inom ANDTS-området. Enligt uppdraget skulle återrapporteringen även innehålla en bedömning av utvecklingen i förhållande till de områden som rör myndighetens ansvarsområden. Bedömningen av utvecklingen redovisas i form av en lägesbild, som publiceras i en särskild rapport.

Det här är en delredovisning av ett flerårigt uppdrag

Socialstyrelsen ska årligen, senast den 31 mars, under perioden 2022–2025 delredovisa uppdraget. Det här är delredovisningen för 2023, som redovisas i mars 2024. Delredovisningarna ska innehålla en beskrivning av det arbete som myndigheten har bedrivit under verksamhetsåret, inklusive uppnådda resultat, samt en bedömning av utvecklingen i förhållande till de mål och insatsområden i strategin som rör myndighetens ansvarsområden. I samband med den delredovisning som ska lämnas den 31 mars 2025 ska Socialstyrelsen inkomma med en samlad uppföljning av arbetet. Socialstyrelsen ska även inkomma med förslag som kan utgöra underlag för utformningen av den fortsatta ANDTS-politiken. Uppdraget ska slutredovisas den 31 mars 2026. Av slutredovisningen ska resultaten av det

¹ Propositionen om förnyad strategi röstades dock ner i riksdagen i juni 2021, och regeringen beslutade därför i juli samma år att ändra Socialstyrelsens uppdrag. Uppdraget ändrades på så vis att utgångspunkten för uppdraget ska vara att stödja politiken inom områdena alkohol, narkotika, dopning, tobak och nikotin samt spel om pengar, i stället för de mål och insatsområden som framgår av den nedröstade strategin. Men den 24 mars 2022 presenterade regeringen en skrivelse med en ny strategi för perioden 2022–2025, där målen är desamma som i den strategi som röstades ner.

arbete som har genomförts under strategiperioden framgå inklusive en bedömning av fortsatta utvecklingsbehov inom området.

Uppdraget syftar till att stödja ANDTS-politikens mål

ANDTS-politikens och strategins övergripande mål är:

- ett samhälle fritt från narkotika och dopning
- minskade medicinska och sociala skador orsakade av alkohol
- ett minskat tobaksbruk
- minskade skadeverkningar av överdrivet spelande.

Strategin består därutöver av sju olika långsiktiga mål som ska vara vägledande för arbetet mot de övergripande målen. Varje mål innehåller i sin tur ett antal olika prioriterade insatsområden. De sju långsiktiga målen framgår av tabell 1 nedan. Uppdragets fokus är insatser inom mål 4 och 5. Men Socialstyrelsen har också verksamhet inom strategins övriga mål, med undantag för mål 7. Det framgår av redovisningen i bilaga 1.

Tabell 1. ANDTS-strategins sju långsiktiga mål.

Mål 1	Mål 2	Mål 3	Mål 4
Tillgången till alkohol, narkotika, dopningsmedel och tobaks- och nikotinprodukter samt skadeverkningarna av spel om pengar ska minska	Barn och unga ska skyddas mot skadliga effekter orsakade av alkohol, narkotika, dopning, tobaks- och nikotinprodukter och spel om pengar	Antalet barn och unga som börjar använda narkotika, dopningsmedel, tobaks- och nikotinprodukter eller debuterar tidigt med alkohol och spel om pengar ska minska	Antalet personer som utvecklar skadligt bruk eller beroende av alkohol, narkotika, dopningsmedel, tobaks- och nikotinprodukter och spel om pengar ska minska
Mål 5	Mål 6	Mål 7	
Personer med skadligt bruk eller beroende ska utifrån sina förutsättningar och behov ha tillgång till vård och stöd av god kvalitet	Antalet personer som skadas eller dör på grund av sitt eget eller andras bruk av alkohol, narkotika, dopningsmedel, tobaks- och nikotinprodukter eller spel om pengar ska minska	En folkhälso-baserad syn på ANDTS inom EU och internationellt	

Det övergripande syftet med uppdraget är alltså att stödja genomförandet av ANDTS-politiken, och de övergripande effektmålen är att myndigheten ska bidra till att

- minska medicinska och sociala skador orsakade av alkohol, narkotika, dopning, tobak och nikotinprodukter samt spel om pengar
- stärka förebyggande och främjande arbete i kommuner och regioner för att minska utvecklingen av skadligt bruk, missbruk eller beroende
- öka tillgången till vård och stöd av god kvalitet för den enskilde i kommuner och regioner.

De specifika projektmålen för uppdraget är att Socialstyrelsen under uppdragsperioden har utvecklat

- en samlad bild av tillgång till vård och stöd, som kan ligga till grund för insatser för att uppnå effektmålen för uppdraget
- ett effektivt och kunskapsbaserat arbete som möter kommuners, regioners och andra aktörers behov.

Myndigheten samverkar med flera aktörer

Som tidigare beskrivits är en del av uppdraget att bidra till det nationella uppföljningssystem med indikatorer som förvaltas av Folkhälsomyndigheten. Under 2023 har Socialstyrelsen och Folkhälsomyndigheten fortsatt haft en dialog om uppföljningen av ANDTS-området och Socialstyrelsen har levererat data till Folkhälsomyndigheten. Inom ramen för Folkhälsomyndighetens övergripande nationella samordning av ANDTS-området har Socialstyrelsen också samverkat med

- Brottsförebyggande rådet
- Inspektionen för vård och omsorg (IVO)
- Statens institutionsstyrelse (SiS)
- Läkemedelsverket (LMV)
- Arbetsmiljöverket
- Ekobrottsmyndigheten
- Kustbevakningen
- Länsstyrelserna
- Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd
- Polismyndigheten
- Rättsmedicinalverket
- Skatteverket
- Tullverket

Uppdrag att stödja genomförandet av ANDTS-politiken

Socialstyrelsen har under 2023 även samverkat med andra aktörer i enskilda delprojekt i uppdraget. Patient-, brukar- och anhörigorganisationer har involverats i såväl den övergripande planeringen som i enskilda delprojekt, bland annat genom samverkan med Socialstyrelsens råd för missbruks- och beroendefrågor.

Uppföljning av genomförd verksamhet 2021–2022

I återrapporteringen 2023 beskrev vi den verksamhet som bedrevs 2021–2022. Det var fem olika delprojekt: 1) en handbok om lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall, LVM, riktad till hälso- och sjukvården, 2) en revidering av manualen för *Addiction Severity Index* (ASI), 3) ett webbaserat utbildningsmaterial om äldre och alkohol riktad till personal och chefer inom hemtjänst, hemsjukvård och socialtjänst, 4) en förstudie om behov av stöd för brukarinflytande, samt 5) en lägesbild för ANDTS-området. Samtliga delprojekt är nu avslutade, och några är också möjliga att följa upp. Förstudien om brukarinflytande har lett till ett nytt delprojekt, som beskrivs under genomförd verksamhet 2023.

Svårbedömd spridning av LVM-handboken

År 2014 upphävdes Socialstyrelsens allmänna råd om tillämpningen av lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall, LVM. En förstudie påvisade behov av fortsatt juridisk vägledning, och myndigheten tog därför fram först en handbok för socialtjänsten, och därefter (inom ramen för det här uppdraget) en handbok för hälso- och sjukvården. Syftet med LVM-handboken för hälso- och sjukvården var att stödja hälso- och sjukvårdspersonal i tolkning och tillämpning av lagstiftningen, och på så sätt bidra till en mer jämlik vård över landet. Fokus för handboken är anmälan, läkarundersökning och intyg samt hälso- och sjukvård och vistelse på sjukhus under LVM-vård. Handboken publicerades i juni 2022. Under 2022 laddades handboken ned 799 gånger, och beställdes i 51 exemplar. Motsvarande siffror för 2023 är inte möjliga att ta fram på grund av ändrade förutsättningar för nedladdningsstatistik.

Den reviderade ASI-manualen har beställts och använts i utbildningar

ASI-intervjun är en standardiserad metod för att bedöma, dokumentera och systematisera uppgifter i utredning respektive uppföljning av klienter och patienter med alkohol- och narkotikarelaterade problem. Socialstyrelsen har förvaltat ASI-intervjun sedan den första officiella svenska versionen publicerades 1996, och har sedan 2009 reviderat manualen ungefär vart fjärde år. Uppdateringar och revideringar av manualen kan bidra till att göra behovsbedömningar och uppföljningar än mer kunskapsbaserade. Manualen reviderades inom ramen för detta uppdrag under 2021, och publicerades i

april 2022. Den reviderade manualen har därefter använts av Socialstyrelsen i utbildningar för de regionala ASI-utbildarna. Den har också beställts av användare som stöd när de ska intervju, och av regionala utbildare inför deras utbildningar. Under 2022, då manualen var ny, beställdes över 1000 exemplar, medan det beställdes drygt 400 exemplar under 2023.

Flera har använt utbildningsmaterialet om äldre och alkohol

Mot bakgrund av en ökande alkoholkonsumtion bland äldre, och en förstudie om behov av stöd och vägledning hos personal som arbetar inom socialtjänst och hemsjukvård, tog Socialstyrelsen under 2022 fram ett utbildningsmaterial om äldre och alkohol. Syftet med utbildningsmaterialet var att bidra till att behov hos äldre med skadligt bruk av alkohol uppmärksammas och tillgodoses, samt att personalen kan utföra insatser för målgruppen på ett bra sätt, både ur individens och medarbetarens perspektiv. Materialet publicerades i december 2022, och består av tre delar:

- en webbutbildning i två versioner (en för hemtjänstens och hemsjukvårdens personal, och en för handläggare i äldreomsorgen)
- ett stödmaterial för chefer i form av en Powerpointpresentation
- ett nedladdningsbart fördjupningsmaterial.

Under 2023 har vi arbetat med att sprida kännedom om utbildningen, bland annat vid föredrag i Jämtland och Västerbotten, samt en digital föreläsning tillsammans med IOGT/NTO. Vi har också tagit fram ett nytt tema om äldre och alkohol på *Kunskapsguiden.se*. Sedan webbutbildningarna publicerades i december 2022 och fram till den 24 januari 2024 är det 1855 personer² som har skrivit in sig på utbildningen för hemtjänst- och hemsjukvårdspersonal, varav 1026 har slutfört utbildningen. Motsvarande siffror för utbildningen för handläggare i äldreomsorgen är 812 inskrivna och 259 som har slutfört utbildningen.

Årets öppna jämförelser visar också att andelen enheter inom äldreomsorgen som uppger att de har rutiner vid indikation på missbruk har ökat³. Andelen särskilda boenden som uppger att de har rutin vid misstanke om eller upptäckt av missbruk eller beroende av alkohol eller andra beroendeframkallande medel har ökat från 33 procent 2019 till 39 procent 2023. En ökning syns också bland hemtjänstverksamheter, där andelen som har en sådan rutin har ökat från 38 procent till 42 procent. Däremot har inte

² Det förekommer att flera personer genomför utbildningen gemensamt på storskärm, men det räknas då bara som en person.

³ <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/oppna-jamforelser/2023-10-8780.pdf>

Uppdrag att stödja genomförandet av ANDTS-politiken

andelen kommuner som har aktuella skriftliga rutiner för handläggare inom äldreomsorgen vid misstanke om missbruk ökat.

Genomförd verksamhet 2023

Under 2023 har vi arbetat med sex delprojekt inom ramen för ANDTS-uppdraget. Men Socialstyrelsen har även flera pågående arbeten som inte finansieras av det här uppdraget. För att ge en helhetsbild av myndighetens verksamhet inom området beskriver vi det översiktligt i bilaga 1.

Inom ramen för uppdraget har vi arbetat med sex delprojekt

Under 2023 har vi påbörjat sex delprojekt:

1. uppdatering av vägledning om brukarinflytande,
2. förstudie om uppföljning av LARO (läkemedelsassisterad behandling vid opioidberoende),
3. konferens riktad till LARO-verksamheter,
4. planering av en konferens om dopning,
5. utvärdering av de nationella riktlinjerna för vård och stöd vid missbruk och beroende, samt
6. en lägesbild för ANDTS-området.

De flesta av delprojekten bidrar främst till strategins mål 5, det vill säga tillgång till vård och stöd av god kvalitet, och kan på olika sätt bidra till olika kvalitetsdimensioner för en god vård och omsorg. Vägledningen om brukarinflytande syftar till att stärka verksamheternas arbete med brukarinflytande, vilket i sin tur kan bidra till en mer personcentrerad vård och omsorg. Såväl konferensen om LARO som konferensen om dopning kan bidra till en mer kunskapsbaserad och jämlik vård, medan förbättrad uppföljning av LARO, lägesbild och utvärdering av riktlinjer kan bidra med kunskap som kan ligga till grund för insatser inom alla kvalitetsdimensioner. Lägesbilden publiceras i en separat rapport, och beskrivs inte närmare här.

Förslag från förstudie har tagits vidare för att stärka brukarinflytande

I augusti 2022 färdigställde vi en förstudie om behov av stöd för brukarinflytande inom socialtjänst, psykiatri och missbruks- och beroendevård. Förstudien identifierade tre områden där stöd från Socialstyrelsen kan göra skillnad: 1) uppdatering och revidering av vägledningen *Att ge ordet och lämna plats* från 2013, 2) ett kunskapsstödjande material med fokus på uppföljning och utvärdering av brukarinflytande, och 3) spridning av befintlig kunskap via webbsidan *Kunskapsguiden.se*. Under 2023 har vi arbetat med att uppdatera

vägledningen *Att ge ordet och lämna plats*, och kommer att publicera en reviderad version under våren 2024.

Förstudie om LARO genomförts som grund för framtida uppföljning

I uppdraget beskrivs att personer med läkemedelsassisterad behandling vid opioidberoende (LARO) är en grupp som kan vara aktuell att följa. Behandlingen är viktig för att minska den narkotikarelaterade dödligheten, och Socialstyrelsen har föreskrifter om LARO⁴, LARO ingår i de nationella riktlinjerna för vård och stöd vid missbruk och beroende⁵ och 2020 publicerade Socialstyrelsen ett kompletterande kunskapsstöd⁶. Samtidigt finns det indikationer på att kunskapsstödet och rekommendationerna i riktlinjerna inte har implementerats i tillräcklig utsträckning. Det saknas också grundläggande uppgifter så som hur många som får behandlingen, och hur många som har behov av den på nationell nivå. För att på sikt kunna förbättra uppföljningen och kunskapen om området har Socialstyrelsen under 2023 genomfört en förstudie. Resultatet av förstudien kan sedan ligga till grund för utformningen av den framtida uppföljningen av området.

LARO-verksamheter samlats för att främja kunskap och jämlik vård

Som beskrivits ovan finns det indikationer på att tillgänglighet och kvalitet varierar när det gäller den läkemedelsassisterade behandlingen vid opioidberoende. Bland annat visar Socialstyrelsens rapport från 2021, *Missbruk, substansrelaterade diagnoser och spel om pengar. Tematisk uppföljning av behov, vård och stöd i förhållande till det nationella ANDT-arbetet och spel om pengar*, att det fortfarande är vanligare med behandling med andra läkemedel än de som främst rekommenderas i de nationella riktlinjerna. Av Samsjuklighetsutredningens genomgång av verksamheternas styrdokument framgår också att flera verksamheter har generella regler, som inte motsvarar den individuella risk/nyttabedömning som ska göras i varje enskilt fall. I oktober 2023 genomförde vi i samarbete med SKR en konferens för personal inom LARO-verksamheterna. Syftet med konferensen var att bidra till att:

- verksamheterna får möjlighet till kunskaps- och erfarenhetsutbyte och därmed ökad samsyn inom och mellan verksamheter

⁴ Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (HSLF-FS 2016:1) om läkemedelsassisterad behandling vid opioidberoende.

⁵ Socialstyrelsen 2019, *Nationella riktlinjer för vård och stöd vid missbruk och beroende. Stöd för styrning och ledning*.

⁶ Socialstyrelsen 2020, *Läkemedelsassisterad behandling vid opioidberoende. Kunskapsstöd – i hälso- och sjukvård och socialtjänst*.

- verksamheterna får ökad kunskap om behandlingen och patientgruppen
- verksamheterna får ökad kännedom och kunskap om Socialstyrelsens föreskrifter, riktlinjer och kunskapsstöd för LARO
- verksamheternas följsamhet till ovanstående föreskrifter, riktlinjer och kunskapsstöd förbättras och vården blir mer jämlik.

Ovanstående förväntas i sin tur bidra till minskade skador och ökad tillgång till vård och stöd av god kvalitet för personer med skadligt bruk och beroende. Vid konferensen deltog närmare tvåhundra personer från hela landet. Bland deltagarna fanns främst representanter från psykiatri- och beroendevård, men även några från socialtjänst och från Statens institutionsstyrelse. Den vanligaste professionen var sjuksköterska (35%), följt av läkare (19%) och psykolog/psykoterapeut/kurator (9%)⁷. Bland deltagare med ”annan profession” var många enhetschefer, verksamhetschefer och verksamhetsutvecklare. En utvärdering visar att 64 procent av deltagarna i hög eller mycket hög utsträckning tyckte att de fick ny kunskap om såväl patientgruppen som behandlingen. Dessutom uppgav fler än 90 procent av deltagarna att de upplevde att innehållet var relevant för deras arbete. Fler än 90 procent upplevde dessutom konferensen som bra eller mycket bra, och angav att de skulle vilja delta om en liknande konferens anordnas igen. Socialstyrelsen planerar att anordna en konferens även 2024.

Planering av konferens om dopning har inletts för att sprida kunskap

Under hösten 2023 inleddes planering av en konferens om dopning. Socialstyrelsen deltar tillsammans med Antidoping Sverige, Folkhälsomyndigheten, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) och Stockholm förebygger Alkohol- och Drogetproblem (STAD) i arrangörsgruppen för konferensen *Doping and Public Health 2024*, som kommer att hållas den 17–18 juni 2024. Konferensen syftar till att samla experter, samhällsaktörer och beslutsfattare för att diskutera och lära om effektiva metoder för att hantera problemet med dopning i samhället, och kommer att belysa områden som förekomst, lagstiftning, medicinska och sociala konsekvenser, vård och behandling och förbyggande arbete.

Utvärdering av riktlinjer kommer att beskriva vårdens kvalitet

En central del för att beskriva tillgång till vård och stöd av god kvalitet är följsamhet till Socialstyrelsens nationella riktlinjer för vård och stöd vid

⁷ Andelarna är av de som har besvarat utvärderingsenkäten, vilket var omkring hälften av deltagarna.

missbruk och beroende. Riktlinjerna uppdaterades med nya rekommendationer 2019, men på grund av pandemin har någon utvärdering ännu inte genomförts. Vi påbörjade därför en utvärdering under 2022. Utvärderingen ska belysa hälso- och sjukvårdens respektive socialtjänstens strukturer, processer och resultat, utfall för valda indikatorer, en övergripande analys och tolkning av läget och presentera möjliga förbättringsområden. Utgångspunkten är de centrala rekommendationerna och indikatorerna i riktlinjerna.

Övrig verksamhet som berört ANDTS-området redovisas i bilaga

Utöver den verksamhet som bedrivits inom ramen för det här uppdraget har Socialstyrelsen också flera andra pågående arbeten inom ANDTS-området. Socialstyrelsen är i ANDTS-strategin utpekad som central aktör inom sex av de sju långsiktiga målen, och för en stor del av insatsområdena under dessa mål. Vi har också bedrivit verksamhet inom en större del av de olika mål- och insatsområdena. I bilaga 1 redovisas en översikt över ett urval av Socialstyrelsens övriga verksamhet som berör ANDTS-området, under respektive mål och insatsområde. Det handlar bland annat om olika projekt och uppdrag för att skydda barn och unga från skadliga effekter av ANDTS och att förebygga ANDTS-relaterad ohälsa hos barn och unga, samt att minska antalet personer som skadas eller dör på grund av sitt eget eller andras bruk, inklusive suicidprevention. Några av de projekt och uppdrag som beskrivs i bilagan påbörjades under 2023 och kommer att fortsätta i ett eller flera år framåt, medan andra arbeten påbörjats tidigare och avslutades 2023.

Bilaga 1. Exempel på övrig verksamhet inom ANDTS-området 2023

Mål 1 Tillgången till alkohol, narkotika, dopningsmedel och tobaks- och nikotinprodukter samt skadeverkningarna av spel om pengar ska minska

Insatsområde: Samverkan mellan olika perspektiv av betydelse för ANDTS-arbetet bör utvecklas

Socialstyrelsen har flera pågående regeringsuppdrag som rör våld, där ANDTS-frågorna kommer in på olika sätt. Det handlar bland annat om utredningar av vissa skador och dödsfall, kunskapsutveckling för återfallsförebyggande arbete för våldsutövare, uppdrag att genomföra insatser för att stödja en jämlik och kunskapsbaserad hälso- och sjukvård för personer som har utsatts för sexuellt våld, uppdrag att stärka kommunernas arbete med att hjälpa våldsutsatta att ordna stadigvarande boende och en kartläggning av kvalitet i skyddade boenden.

När det gäller barn och unga och samverkan mellan olika perspektiv så kan också mycket av den verksamhet som beskrivs nedan under mål 3 sägas utgöra exempel på det.

Mål 2 Barn och unga ska skyddas mot skadliga effekter orsakade av alkohol, narkotika, dopning, tobaks- och nikotinprodukter och spel om pengar

Insatsområde: Stödet till barn och unga som anhöriga bör intensifieras

Inom uppdraget att stärka och utveckla stöd till barn i familjer med skadligt bruk, missbruk eller beroende, psykisk sjukdom eller psykisk funktionsnedsättning, där samtidigt våld förekommer eller där en förälder eller vårdnadshavare lider av en allvarlig sjukdom eller plötsligt avlider (S2021/03118), har vi tagit fram nya filmer om familjeorienterat arbetssätt i socialtjänstens missbruksvård (finns på [Kunskapsguiden.se](https://www.kunskapsguiden.se)), och påbörjat arbete med ett kunskapsstöd för socialtjänstpersonal om barn och unga i familjer med missbruk eller beroende.

Insatsområde: Insatserna till blivande föräldrar bör stärkas

I december publicerade vi ett nationellt basprogram för mödrahälsovården, som omfattar ANDT området.

Mål 3 Antalet barn och unga som börjar använda narkotika, dopningsmedel, tobaks- och nikotinprodukter eller debuterar tidigt med alkohol och spel om pengar ska minska

Insatsområde: Att förebygga ANDTS-relaterad ohälsa bland barn och unga och erbjuda tidiga insatser bör ges en högre prioritet

Folkhälsomyndigheten och Socialstyrelsen har på regeringens uppdrag kartlagt och analyserat familjecentraler och familjecentralerliknande verksamheter. Rapporten redovisades i oktober 2023. Kartläggningen visar att familjecentralerna erbjuder ett lättillgängligt och brett utbud av hälsofrämjande och även riktade insatser vid behov. För att arbetet ska kunna vara strukturerat och långsiktigt behövs bland annat regional samordning, stödjande ledning och organisation.

Uppdraget att genomföra ett utvecklingsarbete för tidiga och samordnade insatser (TSI) för barn och unga (U2020/00363/S) slutrapporterades i december. Under hösten har en rad spridningsaktiviteter genomförts. Skolverket och Socialstyrelsen har tagit fram en TSI-bok (inklusive ett faktablad till beslutsfattare) som ett praktiskt stöd till kommuner och regioner för deras samverkansarbete med tidiga och samordnade insatser. I oktober hölls en nationell konferens där erfarenheter från TSI-satsningen presenterades av forskare och praktiker. I december publicerade vi rapporten Satsa tidigt – tänk långsiktigt, ett stöd i arbetet med sociala investeringar. Vi har också genomfört två webinarier: "Samtal om TSI-boken " med projektledarna för TSI och " Sociala investeringar - så vinner alla på tidiga insatser till barn och unga". Spridning av TSI kommer att fortsätta under 2024.

Fortsättning insatsområde: Att förebygga ANDTS-relaterad ohälsa bland barn och unga och erbjuda tidiga insatser bör ges en högre prioritet

Socialstyrelsen, Brottsförebyggande rådet (Brå), Polismyndigheten, Skolverket, Myndigheten för civilsamhälles- och Ungdomsfrågor (MUCF) och Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) har en arbetsgrupp och en styrgrupp i syfte att underlätta samverkan kring arbetsformerna skola, socialtjänst, polis och fritid (SSPF) och sociala insatsgrupper (SIG) på kommunal nivå. Under året har den nationella arbetsgruppen genomfört nätverksträffar med fokus på att underlätta samverkan med hälso- och sjukvården, och använt myndigheternas och SKR:s kanaler för att kommunicera information och budskap i frukostseminarier, webinarier och webbsändningar. Socialstyrelsen och Brå har presenterat ihop med kommuner som arbetar med SSPF och SIG på Socialchefsdagarna, och i december hölls den myndighetsgemensamma nationella konferensen "Hur kan vi samverka mer effektivt för att förebygga brott bland barn och unga?" där deltagarna fick del av högaktuell forskning, kommunala lärande exempel om samverkan och erfarenhetsutbyten. Det har också genomförts en två och halv dags utbildning om Risk, Behov och Mottaglighet (RBM) för de som arbetar med SIG.

Insatsområde: Barn- och ungdomshälsovården bör bli mer sammanhållen, förebyggande och hälsofrämjande

I augusti 2023 fick Socialstyrelsen, Folkhälsomyndigheten, Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, Specialpedagogiska skolmyndigheten, Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU) och Statens skolverk i uppdrag att ta fram ett nationellt hälsoprogram för barn och unga till och med 20 års ålder (S2023/02379). Programmet syftar till att främja barns och ungas hälsa och utveckling och förebygga ohälsa. Kärnan i programmet ska vara hälsouppföljning och föräldraskapsstöd. Under kommande år ska programmets innehåll och utformning samt implementering och uppföljning utvecklas i nära samverkan med experter, barn och unga och andra berörda parter.

Mål 4 Antalet personer som utvecklar skadligt bruk eller beroende av alkohol, narkotika, dopningsmedel, tobaks- och nikotinprodukter och spel om pengar ska minska

Insatsområde: Främjande och förebyggande insatser och stöd bör tillgängliggöras

Tillsammans med Folkhälsomyndigheten och Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU) har vi publicerat en rapport om tobaks- och nikotinprodukters skadeverkningar. Kunskapsläget om produkternas skadeverkningar varierar, men det innebär inte att man kan utesluta hälsorisker. Rapporten visar att det är fortsatt vanligt att använda tobaks- och nikotinprodukter, men att användandet skiljer sig utifrån kön, ålder och utbildning, och därmed bidrar till ojämlikheter i hälsa. Tobaksrökningen minskar, medan snusning och även användandet av nya nikotinprodukter ökar, och är högst bland unga.

Under hösten publicerade vi uppdaterade gränsvärden för riskbruk av alkohol. Gränsvärdena är en del av de nationella riktlinjerna för prevention och behandling vid ohälsosamma levnadsvanor, som uppdateras under 2023–2024. Riktlinjerna ger stöd till hälso- och sjukvården för insatser vid rökning, riskbruk av alkohol, ohälsosamma matvanor och otillräcklig fysisk aktivitet. Den senaste forskningen visar att riskerna med alkohol är större än man tidigare känt till. Därför publicerade Socialstyrelsen gränsvärden för riskbruk av alkohol som ett första steg i uppdateringen. Gränsvärdena uppmärksammades stort i både nyhetsrapporteringen och sociala medier och uppfattades på många håll som råd till allmänheten. Inledningsvis var många krönikörer och ledarskribenter kritiska, framförallt till att gränserna rörande riskbruk för intensivkonsumtion, "fyra små öl på en kväll i månaden", inte var realistiska - eftersom en stor del av befolkningen, enligt krönikörernas tolkning, då skulle anses ha ett riskbruk och behöva vård. Men efterhand ledde gränsvärdena även till en vidare diskussion om den svenska alkoholkulturen. Flera forskare och vårdpersonal har välkomnat riktlinjerna, men vissa har uttryckt oro och kritik för att alltför många personer skulle behöva stödsamtal.

Insatsområde: Förutsättningarna för tandvården att arbeta med prevention av alkohol, narkotika och tobaks- och nikotinprodukter bör öka

I september 2022 publicerade vi nationella riktlinjer för tandvård, som innehåller rekommendationer om rådgivning om tobak och om riskbruk av alkohol inför operation. För närvarande pågår arbete med att följa upp dessa riktlinjer. Tandvården omfattas också av de nationella riktlinjerna för prevention och behandling av ohälsosamma levnadsvanor, som är under uppdatering.

Mål 5 Personer med skadligt bruk eller beroende ska utifrån sina förutsättningar och behov ha tillgång till vård och stöd av god kvalitet

Insatsområde: Insatserna vid skadligt bruk eller beroende bör bli mer samordnade och det hälsofrämjande arbetet stärkas

Vi har publicerat en delrapport om personcentrerad vård för personer med komplex psykiatrisk problematik, vilket inkluderar personer med skadligt bruk och beroende och samtidig annan psykiatrisk diagnos. Rapporten ger en beskrivning av personcentrerad vård och omsorg, och lyfter även fram utmaningar och möjligheter i förhållande till målgruppen. Rapporten visar bland annat att det finns en bristande tillgång till metoder, insatser och arbetssätt samt att det behövs ett perspektivskifte och en förändrad kultur för att se till personens hela livssituation, förmågor och möjlighet till återhämtning. Vidare visar rapporten att vård och omsorg behöver organiseras på ett sätt som möjliggör samordning, individanpassning, delaktighet, flexibilitet och tillgänglighet. För att synliggöra målgruppens behov och bidra till ökad kunskap har Socialstyrelsen tillsammans med Sveriges Kommuner och Regioner genomfört två webinarier. Syftet var att inspirera, sprida goda exempel och öka dialogen med verksamheterna. Framöver kommer Socialstyrelsen att rikta arbetet mot de fyra områden som i rapporten lyfts fram som särskilt viktiga för att åstadkomma en förflyttning mot personcentrerad vård: 1) vård och stödsamordning (case management), 2) stödjande och relationsskapande arbete, 3) självbestämmande och delaktighet samt 4) uppsökande arbete och krisinterventioner.

Vi har inlett arbetet med vårt uppdrag att vidta insatser för att sprida och implementera nationella riktlinjer inom området psykisk hälsa inom hälso- och sjukvård och socialtjänst. För att få fördjupad kunskap om orsakerna till bristerna i följsamheten av de nationella riktlinjerna har vi genomfört dialoger och fördjupad behovs- och målgruppsanalys under hösten 2023. En central utgångspunkt har varit de nationella utvärderingarna och deras angivna förbättringsområden. Vi har också genomfört dialoger och analyser utifrån enskilda rekommendationer, exempelvis kring insatsen IPS (Individual placement and support).

Fortsättning insatsområde: Insatserna vid skadligt bruk eller beroende bör bli mer samordnade och det hälsofrämjande arbetet stärkas

Vi har påbörjat arbetet med ett uppdrag att genomföra insatser för att främja, stödja och följa omställningen till en god och nära vård för att förbättra primärvårdens omhändertagande av psykisk ohälsa. Arbetet har i stor utsträckning fokuserat på kunskapsinhämtning och att planera arbetet för 2024. Vi kommer under 2024 att arbeta med två kunskapsstöd som syftar till att 1) ta fram en målbild för hur regionernas primärvård kan arbeta med psykisk ohälsa inom ramen för god och nära vård, samt 2) ett kunskapsstöd riktat till verksamhet för att underlätta hur man kan implementera stegvis vård för psykisk ohälsa med hänsyn till olika vårdcentralers varierande förutsättningar. Parallellt med det kommer det genomföras ett arbete med en enkät till ett urval av vårdcentraler för att samla in data och få en nulägesbild över hur omställningen till god och nära vård fortskrider gällande omhändertagandet av psykisk ohälsa.

Under året har vi fortsatt med uppdraget att samordna utvecklingen av särskilda former för integrerad vård inom Statens institutionsstyrelse (SiS) och barn- och ungdomspsykiatri (BUP) (S2019/00643/FST). Den integrerade vården vänder sig till barn och unga som placerats på SiS särskilda ungdomshem och samtidigt har omfattande psykiatriska vårdbehov. Under året har ytterligare en region tillkommit. I november hade sammanlagt 58 barn inkluderats i de fyra pilotverksamheterna.

Insatsområde: Tvångsvården vid skadligt bruk eller beroende bör förbättras

I augusti publicerade vi slutrapport för uppdraget att genomföra en kartläggning av den psykiatriska tvångsvården respektive den rättspsykiatriska vården (S2021/02640 (delvis)). Uppdraget omfattar inte LVM, men en stor andel av patienterna i den psykiatriska tvångsvården har ett skadligt bruk eller beroende⁸. I rapporten konstateras att de regionala skillnaderna avseende psykiatrisk tvångsvård är stora och att de medför skillnader i vårdkvalitet och i sannolikheten för att vårdas med tvång eller för att utsättas för tvångsåtgärd. Socialstyrelsen gör bedömningen att ett nationellt kunskapsstöd för tvångsvård enligt LPT och LRV skulle kunna bidra till att öka det tvångsförebyggande arbetet och förbättra den psykiatriska tvångsvården. Ett kunskapsstöd skulle också kunna motverka de regionala skillnaderna avseende användning av psykiatrisk tvångsvård, och metoder och arbetssätt, inom tvångsvård när den blir aktuell. Det behövs också förbättrad statistik och inrapportering.

Under året har vi fortsatt att arbeta för att säkerställa en god kvalitet i patientregistret vad gäller statistik om psykiatrisk tvångsvård och rättspsykiatrisk vård (S2019/01522), så att statistiken på ett tillförlitligt sätt kan användas i uppföljningssyfte och som officiell statistik.

Insatsområde: Vården och stödet vid narkotikaberoende bör utvecklas

Vi har slutfört arbetet med pilotprojektet "Att leda med ASI", som syftar till att genom ASI-data stödja en ökad kunskapsutveckling för missbruks- och beroendeområdet samt att ta fram och pröva strukturer och stöd för ökad användning av ASI (*Addiction Severity Index* – vilket omfattar såväl alkohol som narkotika). Pilotprojektet har skett i samarbete med lokala FoU-miljöer/RSS:er i tre län med tillhörande kommuner samt några fristående kommuner. Projektet hade slutkonferens den 29/11. Arbeta fortsätter med att göra arbetsmaterialet från projektet tillgängligt för alla användare, och nätverksträffar för systematisk användning av ASI är inplanerade under 2024.

⁸ Bland män vårdade enligt LPT under perioden 2015–2019 var psykiska störningar och beteendestörningar orsakade av psykoaktiva substanser (F10–F19) det näst vanligaste diagnosavsnittet, drygt en tredjedel (36 procent) hade den typen av diagnoser. Finns beskrivet i: <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/statistik/2021-4-7335.pdf>

Insatsområde: Insatserna för att nå personer i en socialt och hälsomässigt utsatt situation till följd av skadligt bruk eller beroende bör intensifieras

I regleringsbrevet för 2023 fick vi ett uppdrag att analysera vården och stödet för flickor och kvinnor med missbruks- och beroendeproblematik, som ska avrapporteras i maj 2024. Under året har vi bland annat genomfört intervjuer med verksamhetsföreträdare, och med flickor och kvinnor med egna erfarenheter av skadligt bruk och beroende.

Under året har vi också arbetat med en förstudie om hur socialtjänsten kan uppmärksamma våldsutsatthet hos personer som har ett missbruk/beroende.

Vi har fördelat statsbidrag bland annat till organisationer inom det sociala området, till organisationer som företräder professioner för insatser som främjar arbetet med stöd till patienter med ohälsosamma levnadsvanor inom hälso- och sjukvården, samt till sociala insatser i kommuner med utsatta områden.

Vi har betalat ut statsbidrag för bostad först, och arbetat med uppdraget att samordna arbete mot målen i regeringens nationella hemlöshetsstrategi och analysera hur kommunernas akuta boendelösningar används (S2022/03246 (delvis)) och uppdraget att planera och genomföra en nationell hemlöshetskartläggning (S2022/03245 (delvis)). Under 2023 genomförde vi, tillsammans med Verdandi Örebro, en nationell tvådagarskonferens för samtliga Bostad först-verksamheter i Sverige, och vi har regelbundet gett stöd till verksamheter som har erhållit statsbidrag för att förbereda/starta, utöka eller utveckla Bostad först. Myndigheten har också tagit fram ett omfattande kunskapsstödande material, som kommer att lanseras på Kunskapsguiden i början av 2024. Vi har påbörjat ett projekt som syftar till att analysera och förbättra kunskapen om den frivilliga institutionsvårdens målgrupp, innehåll och resultat för vuxna personer med skadligt bruk och beroende. Bakgrunden är bland annat Samsjuklighetsutredningens förslag om ändrat huvudmannaskap för behandling vid skadligt bruk och beroende och om regionernas ansvar för hälso- och sjukvård på HVB, men också en trend med minskande antal personer i heldygnsvård och stora variationer i kvalitet i den vård som erbjuds.

Mål 6 Antalet personer som skadas eller dör på grund av sitt eget eller andras bruk av alkohol, narkotika, dopnings-medel, tobaks- och nikotinprodukter eller spel om pengar ska minska

Mål 6 omfattar skador på grund av så väl eget som andras bruk, men inkluderar inte något insatsområde som specifikt berör anhöriga.

Anhörigperspektivet är dock angeläget att belysa. Under 2023 publicerade Socialstyrelsen två kunskapsstöd som berör anhöriga. Det ena beskriver hur man kan integrera anhörigperspektivet inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten på system- och verksamhetsnivå. Det kunskapsstödet är framtaget med utgångspunkt i regeringens nationella anhörigstrategi, där anhöriga till personer med skadligt bruk eller beroende inte ingår. Men Socialstyrelsen bedömer att kunskapsstödet är relevant även för professioner inom ANDTS-området. Det andra kunskapsstödet är ett stöd för handläggare att uppmärksamma och involvera anhöriga i sitt arbete med att utreda personers behov av stöd. Även här bedömer Socialstyrelsen att också personal inom missbruks- och beroendområdet har nytta av att ta del av stödmaterialet.

Insatsområde: Naloxon bör tillgängliggöras i ökad utsträckning

Arbetet med uppdraget att stödja ett ökat tillgängliggörande av naloxon (S2021/04973) har fortsatt. Under hösten har Läkemedelsverket gjort en ny bedömning, och menar nu att naloxon nässpray kan bli receptfritt, förutsatt att en ansökan från ett företag inkommer och får godkänt. Det pågår också fortsatt samarbete med SKR med fokus på att hitta en lösning som ger en ökad tillgänglighet till naloxon inom kriminalvården.

Insatsområde: Det suicidpreventiva arbetet bör stärkas

Under året har vi avrapporterat arbetet att ta fram underlag till nationell strategi inom psykisk hälsa och suicidprevention tillsammans med Folkhälsomyndigheten och 24 andra myndigheter (S2020/06171).

I vårt uppdrag att stödja hälso- och sjukvårdens och socialtjänstens arbete med att förebygga suicid och att ge stöd till efterlevande ((S2019//02244/FS)) har vi bland annat tagit fram en webbutbildning om bemötande av individer med potentiellt ökad risk för suicidhandlingar inom socialtjänstens verksamheter, uppdaterat och omstrukturerat utbildningsmaterial om bemötande av psykisk ohälsa för hälso- och sjukvården ("Det vi inte ser"), anordnat seminarier om stöd till barn som oväntat förlorar en förälder eller vårdnadshavare i suicid tillsammans med FoHM och Nationellt kompetenscentrum anhöriga (Nka), tagit fram en publikation samt en kortare film med ett exempel på ett systematiskt arbetssätt för stöd till efterlevande, publicerat ett faktablad innehållande en kartläggning av barn och vuxna som sjukhusvårdats för avsiktligt självdestruktiv handling samt ett faktablad med en analys av samband mellan ekonomisk utsatthet, olika aspekter av psykisk ohälsa och dödlighet. Resultaten i det sistnämnda faktabladet talar för att hantering av skulder och ekonomisk stress bör ingå som en del av det suicidpreventiva arbetet inom socialtjänstens verksamheter och även viktiga för hälso- och sjukvården att beakta.

Uppdrag att stödja genomförandet av ANDTS-politiken (artikelnr 2024-4-9019)
kan laddas ner från socialstyrelsen.se/publikationer.